

הרב דניאל כ"ץ

מכון "משפטי ארץ" עופרה; המכון הגבוה לתורה אוניברסיטת בר-אילן

"דאיקני" – בין התחייבות לקניין

פתיחה

אחד המושגים היסודיים בדיני ממונות הוא השעבוד. בסוגיות הגמרא נחלקו תנאים ואמוראים אם "שיעבודא דאורייתא" (בבא בתרא קע"ה). בכדי להבין את מושג השעבוד עלינו לברר מה היחס בינו ובין דיני מכירה – אם זהו סוג נוסף של מכירת זכויות הנכסים, או הלכה עצמאית שאיננה קשורה לדיני מכר.

אחד הכללים הבסיסיים במיקח וממכר הוא שאין למכור דבר שאינו ברשות המקנה¹. מאידך גיסא, לגבי שעבוד, הכרעת הגמרא (בבא בתרא קנ"ו) היא שניתן לשעבד גם דברים שאינם ברשותו של המשתעבד. שעבוד זה נקרא "דאיקני", כלומר: הנכסים שאקנה בעתיד יהיו משועבדים.

מטרתנו במאמר זה היא לעמוד על הסיבה לחריגה זו בשעבוד. מתוך ההסברים השונים נעמוד גם על הבנת מושג השעבוד.

א. מקור הדין

במסכת בבא בתרא (קנ"ו) נאמר:

תנן התם: המלוה את חבירו בשטר – גובה מנכסים משועבדים, על ידי עדים – גובה מנכסים בני חורין. בעי שמואל: דאיקני וקנה, מהו? אליבא דרבי מאיר, דאמר אדם מקנה דבר שלא בא לעולם – לא תיבעי לך, דודאי קנה, אלא כי תיבעי לך – אליבא דרבנן, דאמרי אין אדם מקנה דבר שלא בא לעולם?

אמר רב יוסף: תא שמע, וחכמים אומרים: זה היה פיקח שמכר לו את הקרקע, מפני שהוא יכול למשכנו עליו. אמר ליה רבא: מיניה קאמר? מיניה – אפילו מגלימא דעל כתפיה! כי קא מיבעיא לך? "דאיקני" – קנה ומכר, "דאיקני" – קנה והוריש מאי?

שמואל מסתפק בשאלה אם על-ידי כתיבת "דאיקני" ניתן ליצור שעבוד על נכסים שיהיו. הגמרא קובעת שהספק הוא רק לדעת חכמים, שאין אדם מקנה דבר שלא בא לעולם. רב יוסף מנסה לפשוט ממקרה שבו המלווה שבו מקרקע שהגיעה לידי הלווה לאחר ההלוואה. הגמרא דוחה את הניסיון, ומחלקת בין גבייה מהלווה עצמו, שכל הנכסים שברשותו בעת הגבייה ניתנים להיגבות – ולגבי מקרה זה לא היה ספק לשמואל כלל, לבין מקרה שהלווה קנה נכסים לאחר ההלוואה, והעביר אותם במכר או בירושה – שאז יש מקום להסתפק אם הנכסים משועבדים למלווה או שלא חל עליהם השעבוד, כיוון שלא היו בזמן ההלוואה.

בהמשך הגמרא מובאות שלוש ראיות, ונדחות באותה הדרך, שהן אליבא דשיטת רבי מאיר שניתן להקנות ולשעבד דבר שלא בא לעולם. בשלב זה הגמרא מביאה ספק נוסף, שבנוי על כך ש"דאיקני" מועיל:

אם תמצא לומר: משתעבד, לזה ולזה וזכר וקנה, מהו? לקמא משתעבד או לבתרא משתעבד? ... והלכתא: יחלוקו.

היינו, במקרה שהלווה השתעבד לשני מלווים ב"דאיקני", נשאלת השאלה אם יש עדיפות לאחד מהם על פני השני. בגמרא מובאות דעות שהראשון מבין המלווים קודם, אך הכרעת הגמרא היא ששני המלווים שווים, ויחלוקו.

מדיון זה, וממחלוקת האמוראים הנרחבת סביבו, נראה ששאלת ההשתעבדות ב"דאיקני" הוכרעה. ואכן, כך נקטו כל הפוסקים, כפי שהובאו הדברים בשו"ע (סי' קיב סע' ב).

¹ שו"ע (ח"מ סי' ריא). בסוגיית הגמרא נדונה שאלת השעבוד ב"דאיקני" ביחס לדיני מכירת דבר שלא בא לעולם. דבר זה נובע מכך שהגמרא מזהה את הלכות מכירת דבר שלא בא לעולם עם הלכות מכירת דבר שאינו ברשותו; גם בהמשך המאמר השתמשנו בדרך-כלל במושג "דבר שלא בא לעולם", אלא אם כן היה צורך להקפיד במונח המתאים יותר של "אינו ברשותו".

ב. יסוד הדין

כפי שפתחנו בראש המאמר, צריך לברר אם השעבוד הוא חלק מדיני מיקח וממכר או דין עצמאי. לפי הצד שדיני השעבוד הם עצמאיים, היכולת לשעבד דבר שלא בא לעולם, שלא כמו בדיני מיקח, נובעת ממהותם השונה של דיני השעבוד. ניתן להציע שני הסברים בהגדרת השעבוד, וממילא גם בהבנת הסיבה ש"דאיקני" פועל בו:

א. שעבוד הוא קניין חלקי, ועל כן הוא חל גם במקרים שבהם קניין גמור אינו יכול לחול.

ב. שעבוד הוא התחייבות שחלה על גוף האדם, ועל כן הוא אינו דומה למכר שחל על החפץ הנמכר.

אך אם השעבוד הוא חלק מדיני מכירה, היכולת לשעבד דבר שלא בא לעולם טעונה הסבר מיוחד, שהרי אין אפשרות למכור דבר שלא בא לעולם! וניתן לומר לדרך זו שתי אפשרויות:

א. תקנה דרבנן.

ב. ההתחייבות לשעבד את החפץ מועילה, אף שהשעבוד לא חל כעת.

ג. שיטות הראשונים

1. ביאור הספק בגמרא

הגמרא שדנה בשאלה אם "דאיקני" מועיל לא פירטה מהם הצדדים לכאן ולכאן. מהראשונים בסוגיה ניתן להסיק מה דעתם בהבנת המושג "דאיקני":

רשב"ם – שתי אפשרויות

הרשב"ם (קנו. ד"ה אליבא ואלא) בסוגיה מציע שני הסברים לחילוק שבין מכר לשעבוד:

אליבא דר"מ – גבי האומר לאשה "הרי את מקודשת לכשימות אישך", "לכשתמות אחותך", "לאחר שתגייירי" כו' – לא תיבעי לך, דודאי קנה, דכיון דפירות דקל דעדיין לא באו לעולם קנה, כל שכן דמשתעבדי ליה קרקעות דאתו לעלמא, אלא שעדיין לא קנאן ליה בשעה ששעבד.

אלא כי תיבעי לך אליבא דרבנן – מאי מי שאני שעבוד מקניין וטעמא כדפרישית, אי נמי אלמוהו רבנן לשעבוד יותר מקניין דלא תנעול דלת בפני לוי' או לא.

ההסבר הראשון בנוי על כך שיש לחלק בין קניין של פירות שאינן בעולם כלל לשעבוד על קרקעות שישנן בעולם. כפי הנראה, שורשיו של הסבר זה בפירוש המיוחס לרבנו גרשום מאור הגולה (המודפס על הדף בש"ס וילנא). אולם החילוק דורש ביאור, שהרי מצאנו שדיני דבר שלא בא לעולם נאמרו אף ביחס לקרקע שעתידי לקנותה (בבא מציעא טז:). וצ"ע. החילוק השני שמציע הרשב"ם הוא ששעבוד "דאיקני" הוא תקנה מיוחדת של חכמים, שחזקו את דיני השעבוד.

נמצא ששני ההסברים הם לפי שתיים מהדרכים שהבאנו בתחילה: הראשון הוא לפי הדרך ששעבוד שונה מקניין, ועל כן הוא מועיל בדבר שלא בא לעולם, והשני הוא לפי הדרך שזוהי חריגה מיוחדת גם באופן יחסי למושג השעבוד, ויסודה בתקנה דרבנן.

הרמ"ה מבאר את שיטת הרשב"ם

הרמ"ה (בבא בתרא קנו. פיסקא קסב) מציע אף הוא שני פירושים, וייתכן שבדבריו נמצא גם ביאור להסבר הראשון:

או דילמא הני מילי בהקנאה, דלא חלה אמלוה, דליתא ברשותא דמקנה... אבל שעבודא דבעל חוב, דחייל אפילו אמלוה, דאית ליה ללוה גבי אחרוני, דיכיל בעל חוב דידיה לאפוקה מכל היכא דאיתא מדרכי נתן – מהני בה נמי "דאיקני", אף על גב דלא מהני בעלמא. אי נמי הכי קמבעיא ליה, כי אמרינן דאין אדם מקנה לחבירו דבר שלא בא לעולם גבי שאר הקנאות, דלא שייכא בהו תקנתא, אבל בעל חוב, דשייכא ביה תקנתא, תקינו ליה רבנן דליקני, שלא תנעול דלת בפני לוי'...

בדברי הרמ"ה אנו מוצאים שני הסברים מקבילים להסברים שבדברי הרשב"ם, כשהראשון מופיע בתוספת הסבר המיישב את הקושי שהועלה בדברי הרשב"ם. החילוק בין קניין לשעבוד, לפי הסבר זה, הוא ביכולת של שעבוד לתפוס גם בדברים שאינם נקנים בקניין, כמו האפשרות לשעבד הלוואה – שהיא דבר שאינו ברשותו ואינה יכולה להיקנות, אך שעבוד חל עליה כיוון שהמלווה יכול לגבות מכוח "שעבודא דרבי נתן" נכסים מלווה של לוה שלו. לפי זה הוא מבאר שהיכולת של שעבוד תהיה רחבה

יותר גם ביחס לדבר שלא בא לעולם. נדמה שכוונתו היא כמו שפתחנו באפשרות הראשונה, שהשעבוד שונה מדיני הקניין, ועל כן הוא יכול לחול גם על דברים שקניין אינו חל עליהם. בדבריו ניתן לראות את שתי הגישות שהעלינו, אם שעבוד שונה מקניין או שהוא תקנה גם ביחס לדיני שעבוד.

2. חזרה מ"דאיקני"

אחת השאלות ההלכתיות שדרכן נוכל לבדוק את היסוד של דין "דאיקני" היא האפשרות של המשתעבד לחזור בו מההשתעבדות לפני שהקרקעות המשתעבדות נקנות על-ידו. בעניין זה אנו מוצאים מחלוקת בין הראשונים, ומדבריהם עולות הבנות נוספות במושג "דאיקני".

הרמב"ן: לא ניתן לחזור מ"דאיקני"

הרמב"ן (בבא בתרא מד: ד"ה מדלא) כותב:

שמע מינה דאפילו כתב לו מטלטלי באגב "דאיקני" ולקח קרקע ומכרו וחזר ולקח מטלטלין ומכרן גבי מינייהו, ואף על גב דשעבודא מעידן דקנה הוא דחאיל עליה, ולא מקמי הכי כדאמרינן (בבא בתרא קנז:) בלוה ולוה – מיהו מעיקרא נמי משתעבד. וכן בדין, שהרי כי אמר ליה "דאיקני" אינו יכול לחזור בו קודם שיקנה, אלמא מההיא שעתא חאיל שעבודא, ולא דמיא לזביני, דאמרינן (בבא מציעא טו:) עד שלא באו לעולם יכול לחזור בו, ואפילו למאן דאמר אדם מקנה דבר שלא בא לעולם.

הרמב"ן דן בשאלה אם ניתן לחזור מאמירת "דאיקני". בעניין זה הוא מביא ציון מהגמרא שמצאנו ביחס לקניין בדבר שלא בא לעולם (בבא מציעא טו:):

איתמר: המוכר פירות דקל לחבירו, אמר רב הונא: עד שלא באו לעולם – יכול לחזור בו. משבאו לעולם – אין יכול לחזור בו.

הגמרא קובעת שאף אם ניתן להקנות דבר שלא בא לעולם, המוכר יכול לחזור בו מהמכירה כל עוד הדבר לא בא לעולם. לפי זה ניתן היה לקבוע שהוא הדין בעניין "דאיקני", שאף אם ניתן להחיל את השעבוד, המשתעבד יכול לחזור בו כל עוד הדבר לא בא לעולם. אך הרמב"ן מחלק ביניהם וכותב ששעבוד חל מעכשיו.

אמנם הרמב"ן מקשה מהגמרא בסוגייתנו, שממנה מוכח שהשעבוד לא חל מעכשיו – שהרי במקרה שלווה ושב ולווה והתחייב ב"דאיקני" לשני המלווים, אין אומרים שהראשון קודם אלא שיחלוקו; וההסבר לכך לדברי הרמב"ן הוא שהשעבוד אינו חל עד שהדברים באים לעולם, ואם כך במקרה שיש כמה מלווים בזמן שהדברים באים לעולם השעבוד של כל המלווים חל ביחד. על כך אומר הרמב"ן שהשעבוד חל גם בזמן שקנה את החפץ, אך מעיקרא גם בזמן שהשתעבד. ודבריו דורשים ביאור, מתי חל השיעבוד?

הרשב"א – ניתן לחזור מ"דאיקני"

הרשב"א (בבא בתרא קנז: ד"ה וכו'), תלמידו של הרמב"ן, חלק עליו בעניין זה:

וכן תני רבה בר אבוה יחלוקו. מהכא שמעינן דכל שלא קנה יכול לחזור בו, דאי לא לקמא משתעבד לבתרא לא משתעבד, דכשם שאינו יכול לחזור בו בכל, כך אינו יכול לחזור בו במקצת, וכן נמי משמע לי מדאמר רב הונא במוכר פירות דקל לחבירו דיכול לחזור בו עד שלא באו לעולם, ואפילו לרבי מאיר, דאמר אדם מקנה דבר שלא בא לעולם, כדאיתא בפרק איזהו נשך (בבא מציעא טו:)...

הרשב"א מתבסס על דברי הגמרא שהבאנו, שניתן לחזור במכר בדבר שלא בא לעולם, ומחזק בכך את העולה מהדין של "לוה ולוה" – שהשעבוד לא חל, ועל כן ניתן לחזור מהשעבוד ולהשתעבד לאנשים נוספים. ועלינו לברר, במה נחלקו הרמב"ן והרשב"א?

ביאור ה"מחנה אפרים" למחלוקת הרמב"ן ורשב"א

ה"מחנה אפרים" (גביית חוב ס"א) טוען שהרמב"ן והרשב"א נחלקו בהגדרת המושג "דאיקני". לדבריו הרמב"ן, שסובר שאי אפשר לחזור מדאיקני, הבין כך את המושג "דאיקני":

שמעבד נפשיה ונעשה חוב עליו וגופיה איתיה בעולם...

ואילו הרשב"א, שחולק וסובר שאפשר לחזור, הבין כך את יסוד הדין של "דאיקני":

דמשום תקנה מטו בה, ולא שמתחייב עצמו אלא שמשעבד נכסיו לכשיבואו לעולם.

ה"מחנה אפרים" מבין שלדעת הרמב"ן "דאיקני" פירושו התחייבות להשתעבד, ואילו לדעת הרשב"א זוהי תקנה; על כן לפי הרמב"ן ההתחייבות חלה ולא ניתן לחזור ממנה, ואילו לדעת הרשב"א התקנה היא שהמלווה יוכל לגבות, בתנאי שהלווה לא חזר בו.

דין בהסבר ה"מחנה אפרים"

יש לרונן בהבנת שיטת הרמב"ן כפי שהעלה אותה ה"מחנה אפרים", שכן כשנדייק בדברי הרמב"ן בעניין חזרה מ"דאיקני", נראה שהדברים אינם מתיישבים עם ביאורו של ה"מחנה אפרים". הרמב"ן כותב שם כך:

ואף על גב דשעבודא מעידן דקנה הוא דחאיל עליה, ולא מקמי הכי כדאמרינן (בבא בתרא קטו): בלוה ולוה, מיהו מעיקרא נמי משתעבד. וכן בדין, שהרי כי אמר ליה "דאיקני" אינו יכול לחזור בו קודם שיקנה, אלמא מההיא שעתא חאיל שעבודא.

הרמב"ן מתקשה, מדוע כאשר לווה ולווה ואחר-כך קנה הדין הוא שהנכס משתעבד לשני המלווים – הרי השעבוד חל מעת אמירת "דאיקני", והראשון קודם; על כן הוא קובע שהשעבוד חל רק בזמן שהקרקע נקנית. אך הוא חוזר ומדגיש שהשעבוד חל גם מיד בזמן אמירת "דאיקני", וזו הסיבה שלא ניתן לחזור.

ניתן אפוא לדייק מדבריו שהסיבה שלא ניתן לחזור מ"דאיקני" היא מפני שהנכסים כבר משועבדים מרגע אמירת "דאיקני" – ולא כדברי ה"מחנה אפרים", שההתחייבות גורמת לכך שאי אפשר לחזור מ"דאיקני", אלא השעבוד הוא הגורם. אך עדיין דברי הרמב"ן קשים להבנה, שהרי הוא קובע שהשעבוד אינו חל לפני שקנה את הנכסים, ומסיים בכך שהשעבוד חל מתחילה. מה פשר דבר זה?

מחלוקת רמב"ן ורשב"א בדין חזרה מקניין דבר שלא בא לעולם

לצורך הבנת העניין נזכיר מחלוקת נוספת של הרמב"ן והרשב"א, ומתוכה נוכל להציע גם ביאור שונה לשיטת הרמב"ן והרשב"א מזה של ה"מחנה אפרים". וכך נאמר בחידושי הרמב"ן (קידושין סג. ד"ה לכשאקחך), שדן לפי השיטה שאדם יכול למכור דבר שלא בא לעולם, אם מוכר דבר שאינו בעולם יכול לחזור בו:

"לכשאקחך, הרי עצמך קנוי לך מעכשיו" – פירוש, נראה לי מדקאמרינן "מעכשיו" שמע מינה דמשעת כתיבה זוכה בשחרורו, ומיהו לאו למימרא שנעשה משוחרר למפרע ובנים שנולדו קודם מקחו של זה כשרים הם, שאין אדם משחרר עבדו של חברו, וכן נראה שאם נתקרא הגט או שאבד, שאינו משוחרר, דהא לא חייל שחרור עכשיו, אלא לומר שכיון שכתב אינו יכול לחזור בו, ומיד שלקחו נשתחרר...

הרמב"ן סובר שאדם שמקנה דבר שלא בא לעולם יכול לחזור בו, אך אם הוא אומר "מעכשיו" אינו יכול לחזור בו, וכשהדבר בא לעולם הקניין חל. הרמב"ן מדגיש שהעובדה שהמוכר אינו יכול לחזור בו אינה נובעת מכך שהייתה כבר חלות של קניין, שהרי אם השטר נקרא לפני שהדבר בא לרשותו הקניין מתבטל, אלא היא דין בפני עצמו. לעומתו כותב הרשב"א (שם ד"ה והלכך):

והלכך אי אמר ליה "מעכשיו ולכשאקחך" ו"מעכשו ולכשאקחנה" ורצה לחזור בו – אינו חוזר, ומיד שקנאו נשתחרר לרבי, ואף על פי שנקרא הגט או שנשרף כעין דבר שבא לעולם לרבנן, וכן בשדה זו "לכשאקחנה קנויה לך מעכשיו" ... זו היא שיטתו של ר"י ז"ל בעל התוספות. וראיתי לרמב"ן נר"ו שכתב בהפך זה... ולא הבנתי טעם הדבר, דמה נפשך, אם אינו חוזר הרי אנו רואין את הגט כאלו חל, ואם לא חל, אם כן אף לענין חזרה כן, ויכול לחזור בו קודם שלקחו, דהא לא חל...

הרשב"א מקשה על הרמב"ן, כיצד ניתן להפריד את האפשרות לחזור מחלות הדין: הרי לדידו, ברגע שנקבע שאין אפשרות לחזור כאשר הוא אומר "מעכשיו", זהו סימן לכך שהקניין חל, וממילא גם אם השטר נקרא אין הקניין מתבטל. נמצא אפוא שלדעת הרמב"ן ישנו מצב שבו האדם אינו יכול לחזור בו מפעולת הקניין אף-על-פי שהקניין לא חל. נדמה שהדברים זהים לשיטה שאנו רואים ביחס למושג "דאיקני", שהשעבוד לא חל עד שיקנה, אך לא ניתן לחזור בו.

הסבר חדש במחלוקת הרמב"ן והרשב"א בעניין חזרה מ"דאיקני"

עדיין הדברים טעונים בירור. מה מעכב את האדם מלחזור בו גם כשעדיין לא חל קניין? נראה שלשיטת הרמב"ן פעולת השעבוד ופעולת מכירת דבר שאינו ברשותו או בעולם, כוללות במהותם שני חלקים:

א. החלטת המתחייב או המוכר לבצע את הפעולה

ב. חלות בפועל על הנכס המיועד

לפיכך מובנת דעתו, ששעבוד יכול לחול בין אם הוא על נכסים שקיימים מעכשיו ובין אם הוא על נכסים שייקנו, שכן חלקו של המשעבד נעשה, והוא ההחלטה לשעבד. השעבוד בפועל נעשה רק כאשר הנכסים ישנם בעולם, אך אז הוא כבר אינו יכול לחזור בו, שכן חלקו נעשה.

הביאור שאנו מציעים בדעת הרמב"ן דומה לדברי ה"מחנה אפרים" בכך שאנו מפרידים בין ההחלטה של המשעבד, שה"מחנה אפרים" קורא לה "התחייבות", לבין השעבוד בפועל. אך בניגוד ל"מחנה אפרים", שמשמש במושג "התחייבות" הכללי, ולדבריו ניתן להסיק מהמושג "דאיקני" לכל התחייבות שהיא, לדעתנו מדובר בהתחייבות שהיא חלק ממושג השעבוד.

ניתן לחדד את הדברים מתוך ההבנות שהצבנו בתחילת המאמר. ה"מחנה אפרים" משווה את דין השעבוד לדין המכר, ומבסס את המקור לדין "דאיקני" בהתחייבות שתקפה גם במכר, בעוד לדברינו דין השעבוד שונה במהותו מדין המכר, שכן דין המכר הוא העברת בעלות ותו לא, ואילו דין השעבוד מורכב משני החלקים שצינו, והם ההחלטה המחייבת של המשעבד והשעבוד בפועל על הנכסים.

לפי זה אפשר גם להציע ביאור שונה בדעת הרשב"א. ה"מחנה אפרים" הסביר שלדעת הרשב"א "דאיקני" יסודו בתקנת חכמים, אך לדברינו ניתן לומר שכיוון שהרשב"א חולק על הרמב"ן וסובר שהאפשרות לחזור יכולה להיות אך ורק תוצאה של שינוי הבעלות על החפץ; וכיוון שלא ניתן למכור דבר שלא בא לעולם מעכשיו באופן מוחלט או לשעבד חפץ שעוד לא נקנה, שהרי שעבוד כפוף לדיני מכר – ממילא הדבר היחיד שניתן לעשות הוא להתחייב לשעבד לכשיקנה. זהו יסודו של שעבוד "דאיקני".

נמצא לדברינו, שלדעת הרמב"ן "דאיקני" חל משום ששעבוד במהותו שונה ממכר, וכולל חלק של התחייבות שאינו קשור לחפצים שקיימים כעת דווקא; ואילו לדעת הרשב"א שעבוד במהותו דומה למכר, והוא חל רק על חפצים קיימים, ומלבד המושג של מכר ושעבוד ישנו מושג של התחייבות, שאכן ניתן לחזור ממנו, כיוון שבזמן ההתחייבות לא השתנה מעמדו של חפץ כלשהו בעולם.

בהקשר להסבר זה יש מקום לעיון בשתי מחלוקות נוספות במשנתם של הרמב"ן והרשב"א, שהועלו כבר על-ידי ה"מחנה אפרים".

3. התחייבות להלוות

ב"מגיד משנה" (מלוה ולוה פרק כג הל' ה) הובאה המחלוקת הבאה:

ולוה שבא לבית דין בשטר חוב שבידו לכפות את המלוה להלוותו עד זמן שקבע לו, דבר ברור הוא שיכול מלוה לטעון "שלא מדעתי נכתב". ואם יביא הלוה ראיה שמדעתו נכתב או השטר ביד המלוה – יש לדון, שכיון שנשתעבדו לו נכסיו לזה בחליפין מעכשיו, אף הוא חייב ליתן דמים, כלומר שחייב להלוותו עד זמן שקבע לו ויקנה נכסיו לשיעבודו, וזה דעת הרא"ם ז"ל ודעת צילתא היא, עד כאן דברי הרמב"ן ז"ל בתשובה. אבל הרשב"א ז"ל חולק בזה² דבשטר חוב לעולם יכול מלוה לחזור בו, והביא ראיה לזה...

היינו, במקרה שהמלוה כתב שטר ללווה, אם יכול הלווה לכפות אותו להלוות לו כדי להפוך את השטר לשטר חוב, שהרי הלווה השתעבד עבור ההלוואה. הרמב"ן סובר כמו הר"י מיגש, שהמלווה חייב, ואילו הרשב"א חולק וסובר שניתן לחזור בו מהתחייבות להלוות.

² בחידושי (בבא בתרא קסז: ד"ה כותבין) ובתשובה (א, אלף ונד).

נדמה שניתן לבאר את השיטות לפי מה שהעלינו בפרק הקודם. לדעת הרמב"ן, המושג "שעבוד" כולל בתוכו התחייבות של המשעבד וזכייה בפועל לאחר מכן בנכסים. כנגד התחייבות זו, שמתחילה מיד ברגע כתיבת השטר, ניתן לחייב את המלווה להלוות. אך לדעת הרשב"א, כיוון שלא ניתן להקנות למלווה קרקע בפועל שהרי אין חוב, וגם לא ניתן ליצור התחייבות כנגדה³.

ואכן, מצאנו בדברי הרשב"א בתשובה (א, אלף ונד):

ואם כן בנדון שלפנינו גם כן בעל המשכונה יכול לחזור בו, דבמאי קנה הלוה שיהא ממשכן בעל כרחו. ומיהו אם המלוה זה ירד למשכונתו וזכה בקרקע לא היה יכול לחזור בו, שהרי כבר נתחייב במעות עם ירידתו בתוך המשכונה, דדומיא דמכר הוא, דלא עייל ונפיק אזווי. אבל בשלא זכה עדיין בקרקע לא נתחייב בכלום.

כלומר, לדברי הרשב"א, אם אכן יתפוס המלווה את קרקע המשכון יהיה חייב בתמורה, כיוון שאז תפס דבר ממשי, אך אם אין לו אחיזה ממשית בקרקע אין לו זכות לתבוע מהמלווה להלוות לו, שכן הוא אינו נותן דבר בשלב זה. בהמשך נדון בהסברי האחרונים במחלוקת זו.

4. "דאיקני" טעות סופר

מחלוקת נוספת בין הרמב"ן לרשב"א היא בשאלה אם אומרים ביחס ל"דאיקני" שגם אם לא נכתב הרי הוא ככתוב, וכפי שמצאנו במושג "אחריות", שהוא הזכות לגבות מנכסי הלווה – גם אלו שנמכרו לאחר ההלוואה לאחרים; שאף אם לא נכתב בשטר נחשב ככתוב כבר, וכביכול טעה הסופר והשמיטו. ביטוי זה נקרא "אחריות טעות סופר". וכך ניסח ה"מגיד משנה" (מלווה ולוה פרק יח הל' א) את המחלוקת:

דעת רבינו [=הרמב"ם] ז"ל, דאחריות אינו טעות סופר ב"דאקנה" אלא בנכסים שהיו לו בעת ההלוואה... והרב בעל "העיטור" כן כתב "ואחריות 'דאקנה' לאו טעות סופר הוא", עד כאן לשונו. וכן מוכחת הסוגיא שבפרק חזקת (בבא בתרא מב:), דאמר "וליהוש דילמא 'דאיקני' [אמר ליה]" – אלמא דבסתמא אינו משועבד מי שקנה. ודע שלפי שיטה זו שטרי חוב המאוחרין שהן כשרין אינו אלא בשכתוב בהן "דאקנה", כמו שאבאר (פרק כג), וכן נראית דעת הרמב"ם ז"ל (פרק איזהו נשך). אבל הרשב"א ז"ל כתב דשעבוד דאקנה – אע"פ שלא נכתב כמי שנכתב דמי, ואפילו אצל לקוחות, ודחק עצמו בפירוש סוגיא דפרק חזקת.

וכן כותב הרשב"א (בבא בתרא קנו: ד"ה דאי):

דלמאן דאמר "דאקנה" משתעבד דעת שניהם שוה, שישתעבדו לו כל נכסיו בין שישנן עכשו בידו בין שיקנה לאחר מכאן, ואף על פי שלא כתב כמי שכתב דמי דאחריות טעות סופר הוא, בכל מה שראוי להשתעבד.

נמצא שלדעת הרמב"ן חייבים לכתוב "דאיקני" כדי להחיל את השעבוד, ואילו לדעת הרשב"א גם אם לא נכתב "דאיקני" בשטר יחול השעבוד. וה"מחנה אפרים" ביאר, שמחלוקת זו היא לשיטתם: לדעת הרמב"ן זו התחייבות, ואין התחייבות נעשית ללא ביטוי מפורש, ואילו לדעת הרשב"א זו תקנה, ועל כן היא אינה צריכה להיות כתובה.

אולם נראה שמחלוקת זו אינה קשורה למחלוקת הקודמת, והיא נוגעת יותר לשאלה מה נכלל באומדנא ברורה של המתחייב אף ללא כתיבה מפורשת בשטר. הרשב"א הדגיש בלשונו שאחריות כוללת "כל ענייני שעבוד", ואין הכרח שיש לזה קשר למחלוקת בין הרשב"א לרמב"ן אם ההתחייבות היא חלק מהשעבוד או נפרדת ממנו.

5. שיטת הריטב"א

בדברי הריטב"א בחידושו (גיטין מה. ד"ה ומיהו) אנו מוצאים תוספת חיזוק להבנה שהעלינו בדברי הרמב"ן:

ומיהו, כיון דאמרין דהיכא דאיתנהו בעולם מהני מעכשיו לענין שלא יוכל לחזור בו, הכי נמי לדידן דאית דאיקני משתעבד, ואף על גב דלא סבירא לן דאדם מקנה דבר שלא בא לעולם, וכדאיתא (בבא בתרא קנו:), היכא דכתב ליה "מעכשיו" נראה שאינו יכול לחזור בו. אבל היכא דלא כתב ליה נראה שיכול לחזור בו, דלא עדיף לן דאקנה מדבר שלא בא לעולם לרבי מאיר, דכל היכא שלא בא לעולם יכול לחזור בו, הכי נמי לדידן נראה דכל זמן שלא קנאן דיכול לחזור בו. ואפילו בדלא כתב "מעכשיו", דעת רבינו נוטה דאינו יכול לחזור דאליהם שעבוד ממכר, דאף על גב דאנן סבירא לן דאין מקנה דבר שלא בא לעולם סבירא לן דאדם משתעבד דבר שלא בא לעולם ושלא יהא יכול

³ ועיין במה שהאריכו מפרשי השו"ע (סי' לט סע' יז) בהסבר שיטת הרמב"ן והרשב"א.

לחזור בו. ומיהו אפילו אם תימצי לומר דיכול לחזור בו, היכא דכתב ליה מעכשיו לא מצי הדר ביה לכולי עלמא וכדפרישית, וכך דעת רבינו נר"ו.

הריטב"א עושה בדבריו השוואה בין הקנאת דבר שלא בא לעולם, שמועילה לדעת ר' מאיר לבין שעבוד "דאיקני". הוא פותח בכך שאם באמירת "מעכשיו" ניתן למנוע חזרה לדעת ר' מאיר, אזי גם ב"דאיקני" ניתן יהיה למנוע חזרה. אך הוא מביא את דעת רבו (הרא"ה), ששעבוד אלים ממכר, ועל כן ב"דאיקני" אי אפשר יהיה לחזור גם ללא אמירת "מעכשיו". שיטה זו היא כשיטת הרמב"ן שהבאנו, שאי אפשר לחזור מ"דאיקני". אך בדבריו נמצא גם ההסבר לכך והוא ששעבוד אלים מקניין, היינו גררי השעבוד שונים מאשר גררי הקניין, ולא משום תקנה או התחייבות.

6. שיטת המאירי

גם המאירי (בבא בתרא קטו.) ביאר את דין "דאיקני" באופן הדומה לשיטת הרמב"ן, וכך הוא כותב:

ואף על פי שאין אדם מקנה דבר שלא בא לעולם, בזו תיכף כשקנאה נשתעבדה לכל הקפותיו מאליו... וכיון שנשתעבדו לו מאליהם ומן הסתם, רצה לומר אעפ"י שלא כתב דאקנה, למה נפקע שעבודם כשמכרם? אלא שחסו על הלקוחות, מפני שהם סוברים שאינה משועבדת להם אחר שלא כתב "דאקנה", וכי כתב לו מיהא חזר הענין לדינו ונשתעבד משעת המיקח מן הדין, ולא מצד הקנאתו, וכך בכל שעבוד שכתוב בו "דאקנה"...

המאירי קובע שמהתורה שעבוד כולל גם את הנכסים שייקנו לאחר מכן, וחכמים הפקיעו את השעבוד הזה, וכשכותב אותו בשטר חוזר השעבוד למקומו. נדמה שביאור דבריו הוא בדומה למה שהצענו בדברי הרמב"ן, שבשעבוד באופן מהותי ישנם שני חלקים: חיוב הגוף ושעבוד הנכסים בעקבותיו, על כן אין הבחנה מהותית בין שעבוד על דבר שנמצא בעת ההלוואה לשעבוד על דבר שנקנה לאחר מכן⁴.

ד. שיטות האחרונים

1. המהרי"ט

המהרי"ט בתשובותיו (ח"מ סי' כג) העלה יסוד חשוב בעניין:

והנה החכם השלם המורה נר"ו רצה לחלק בזה חילוק נאה ומתקבל בעלמא, דשאני שעבוד מהקנאה, דכי היכי דאמרינן בעלמא אין אדם מקנה דבר שלא בא לעולם, מכל מקום משתעבד הוא לדבר שלא בא לעולם, הכי נמי יכול הוא על ידי שעבוד להשתעבד למי שאינו בעולם... אלא לא דמי, דבשלמא כשהדבר אינו בעולם שאי אפשר להקנותו בקניין, יכול הוא להשתעבד עליו דלכשיבא לעולם יתחייב ליתנו לו ושעבודא חייל על גופו, וגופו איתיה בעולם. אבל כשהזוכה אינו בעולם דליזכי או דאיתיה, ואינו מבורר דכמאן דליתיה דמי, מאי מהניא ליה שגופו של מזכה איתיה בעולם, הא בלאו הכי הדבר עצמו איתיה בעולם אלא ליתיה לזוכה דלזכי.

הוא מביא את שיטת המורה שניתן להשתעבד לאדם שאינו בעולם, אך דוחה את דבריו ומסביר מדוע שעבוד מועיל גם על דברים שלא באו לעולם, אך אינו מועיל למי שאינו בעולם. לדבריו, הסיבה שהשעבוד פועל גם על דבר שאינו בעולם היא שהשעבוד חל על גופו של המשתעבד, והגוף ישנו בעולם, ואילו בהשתעבדות למי שאינו בעולם אין בכך שגוף המשתעבד ישנו בעולם כדי ליצור שעבוד למי שאינו בעולם, שהרי אין למי להשתעבד.

לדעתנו, ההסבר בדבריו הוא כפי שביארנו את דעת הרמב"ן, שיש שוני מהותי בין קניין לשעבוד, והשעבוד כולל בתוכו התחייבות על הגוף וחלות על החפץ, לעומת הקניין, שהוא העברת הבעלות של החפץ.

2. המבי"ט

נראה שישוד דברי המהרי"ט בדברי אביו, המבי"ט, בתשובותיו. המקרה שהמבי"ט דן בו הוא באדם שסיכם עם המוכר על קניית צמר וכתב שטר חוב על דמיו, והשאלה היא אם המוכר חייב לעמוד בעסקה. בתשובה הראשונה (חלק ב סימן ר) הכריע המבי"ט שהמוכר חייב לעמוד בדבריו, כשיטת הרמב"ן לגבי אדם שהתחייב להלוות. בתשובה השנייה (חלק ב סימן ריג) הוא מסביר את דבריו, כיצד למד מכך שהתחייבות להלוות מועילה שגם קניין של חפץ מסוים יועיל, וכותב שכיוון שהשטר שעבד את הקרקעות

⁴ ועיין בהערת הרב אברהם סופר במהדורתו (ס"ק ד), שכך הבין את המאירי. לעומת זאת, עיין ב"מילואי חושן" על "קצות החושן" (סי' קיב) בהערה 55, שהפריד בין השיטות.

עבור המכר, נוצר כאן תשלום המחייב את המוכר לקיים את חלקו. לכאורה הדברים אינם מובנים: כיצד ההתחייבות גרמה לכך שיעשה קניין בחפץ? אך אם נחבר את העולה מהמהרי"ט, שבשעבוד ההלוואה ישנם שני חלקים, התחייבות ושעבוד קנייני בפועל, יובן שגם כשהקונה שעבד את קרקעותיו עבור המכר, אין זו רק התחייבות לשלם, כי אם שעבוד בפועל של קרקעות שהקניין חל עליהם, ואשר על כן יחול גם קניין על הצמר, כאשר מתחייב לשלם לו והוא מתחייב למכור לו כנגדו.

3. הש"ך

הש"ך (סי' קיב ס"ק ב) מכריע כשיטת הרמב"ן, שאינו יכול לחזור בו מ"דאיקני", אך לצורך הכרעה זו הוא מוסיף נימוק שלא הובא אצל הרמב"ן וההולכים בשיטתו. וכך הוא כותב:

נראה לי להכריע כהיש חולקין [שאי אפשר לחזור], מן הסברא ומן הש"ס. מן הסברא דכיון דיכול אדם לשעבד נכסיו מה שיקנה אחר כך, היאך נאמר שיוכל לחזור במה שכבר שעבד, והרי זה לא הלוה לו מעותיו אלא מפני שעבד לו "דאיקני", ואם כן זה שרוצה לחזור בו ישלם לו מעותיו שהלוה לו או יקיים מה שעבד לו. וכן אם מכר לו שום דבר ושעבד לו על האחריות נכסים שיקנה, כיון שזה לא קנה, אלא מפני שעבד לו "דאיקני", והוא אינו יכול לחזור מגוף מכירה – גם משעבוד "דאיקני" אינו יכול לחזור.

כלומר, כיוון שההלוואה מותנית בשעבוד, אם הוא חוזר בו מהשעבוד עליו להחזיר את ההלוואה. וכן במכירה שכוללת גם שעבוד "דאיקני", אם חוזר מהשעבוד עליו לחזור ולבטל את המכירה. וסברה זו טעונה ביאור, שכן אין בה כדי להסביר מה הדבר המונע את החזרה, רק עולה ממנה שניתן להפעיל כנגד החוזר בו אמצעים של תביעה ממונית וכדומה⁵.

ביחס לראיית הרשב"א מהדין של "לוה ולוה" ששניהם גובים, והרשב"א מבאר שאין עדיפות לראשון, כיוון שהלווה חזר בו מהשעבוד, משיב הש"ך:

נראה לפי עניות דעתי דהתם לא הוי טעמא משום חזרה, אלא משום דחכמים אמרו דמסתמא הנכסים שקונה אחר כך קונה טפי ממצעות אחרון, והראשון גופא ניחא ליה דיחלוק, כי היכא שיתן לו השני מצעות.

לדעתו, הסיבה שהמלווים חולקים היא שהמלווה הראשון רוצה בכך שילוו ללווה מלווים נוספים, שהרי הלווה קונה בכסף של האחרונים את הנכסים החדשים, ועל כן הוא מוותר על זכותו לגבות לבד מהנכס החדש. ניתן לסכם שלדעת הש"ך המחלוקת בין הרמב"ן והרשב"א תלויה בסברה מחודשת, אם שעבוד "דאיקני" הוא חלק מתנאי ההלוואה או דבר נפרד מההלוואה, שתלוי ברצונו הטוב של הלווה.

לפי דרכו הוא גם מכריע במחלוקת בין הרמב"ן והרשב"א בעניין התחייבות להלוות (הובאה לעיל). לדעתו (סי' לט ס"ק מט) הלכה כרשב"א, שניתן לחזור בו מהתחייבות, שהרי הדין של "דאיקני" פועל כחלק מדיני ההלוואה, מה שאין כן בהתחייבות להלוות, כשעדיין לא נעשתה הלוואה. הש"ך חולק גם על דברי המבי"ט, וסובר שלא יועיל שטר לקנות לחייב קנייה, מפני שלא ניתן דבר בתמורה.

4. "קצות החושן"

"קצות החושן" (סי' קיב ס"ק א) פותח בביקורת על שיטת המהרי"ט, שמקשר את "דאיקני" להתחייבות:

ומדבריו נראה דשעבוד דאקנה הוא מטעם חיוב. וזה ליתא לפי עניות דעתי, דחיוב דחל על גופו במתחייב ליתן לו אפילו מאה ליטריין ואין לו בשעת החיוב – אמרינן דהחיוב חל על גופו. וכיון דגופו איתיה בעולם, מצי להתחייב אפילו בדבר שאינו בעולם, וכיון דגופו נתחייב בחיוב זה, ממילא צריך אחר כך לשלם כיון דכבר נתחייב, ומיניה אפילו מגלימא דעל כתפיה, אבל שעבוד צריך שיחול על גוף הנכסים, דאם החיוב יחול על גופו משום זה לא היה טורף, מנכסים שמכר כיון שהלוקח לא נתחייב כלל, אלא לענין שעבוד צריך שיהא השעבוד חייל על גוף הנכסים.

⁵ בהמשך מתייחס הש"ך להוכחת הרשב"א מהדין של מכירת דבר שלא בא לעולם לדעת רבי מאיר, שניתן לחזור בו ממכירה זו: "נראה לפי עניות דעתי דיש לדחות ראייה זו, דהתם כיון דחזר בו הרי הוא חוזר מכל המכר, ויכול לחזור בו, אבל הכא, כל זמן שאינו משלם מלווה מעותיו השעבוד נשאר בתקפו, וכן בלוקח, כיון שמגוף המכר אינו יכול לחזור. ועוד דודאי עדיף שעבוד לרבנן מקניין לרבי מאיר..."

ביחס לראיה זו הוא בתחילה מחלק, לפי דרכו בהבנת הרמב"ן, שבמקרה של "דאיקני" השעבוד הוא כנגד ההלוואה, ועליו לחזור בו מההלוואה כדי לבטל את השעבוד – מה שאין כן במכירת דבר שלא בא לעולם, שהוא מבטל את המכירה ודי בזה, אם כי יש להעיר על דבריו שגם במכירה עליו להחזיר את התשלום עליה.

"קצות החושן" מקשה מסברה על דברי המהרי"ט, ומחלק חילוק עקרוני בין התחייבות לבין שעבוד. לדבריו, שעבוד חייב לחול על חפץ, אחרת אי אפשר יהיה לגבות אותו מהלקוחות שלא נתחייבו בהתחייבות הזו. אמנם לפי הסברנו בדברי הרמב"ן, שטענו שגם המהרי"ט למד כך את דבריו, השעבוד אכן חל בסופו של תהליך על החפץ, אך ביסודו הוא מתחיל בהתחייבות ועל כן ניתן לגבות אותו מהלקוחות. עוד מוסיף "קצות החושן" להקשות על סברת המהרי"ט:

ותדע דאי נימא דחיוב ושעבוד "דאקנה" שווים הם, אם כן נימא דכמו דגבי שעבוד "דאקנה" יכול לחזור קודם שבא לעולם לדעת כמה פוסקים, כן בחיוב היכא שמחייב את עצמו בדבר שלא בא לעולם יכול לחזור מחיוב קודם שבא לעולם. וזה ודאי ליתא, דאם כן בחתן שמחייב את עצמו במאה ליטריין, אף על גב שאין לו, וכמו שאמרו תוספות ריש פרק אע"פ (כתובות נד: ד"ה אם רצה) הכי נמי נימא שיכול לחזור קודם שיבא הסך לידו, או בלוח שמחייב עצמו באלף זוז אף על פי שאינו חייב, וכמבואר בסימן מ (סע' א), אם אין לו יכול לחזור קודם שבאו לידו – ודאי לא.

"קצות החושן" טוען שלא ייתכן שהתחייבות תהיה תלויה ברצונו של המתחייב, משום שאם "דאיקני" פועל מטעם התחייבות, לא ניתן להסביר את שיטת הרשב"א, שאפשר לחזור מ"דאיקני". אולם לעניות דעתנו ברור שהמהרי"ט לא התכוון מעולם להשוות שעבוד "דאיקני" להתחייבות, אלא לכך שגדר "דאיקני" כחלק מדיני השעבוד כולל בתוכו בשלב ראשון התחייבות, ולאחר מכן החלת השעבוד על הנכסים שכבר קיימים ברשות הלווה, או אלו המגיעים לאחר מכן לרשותו. לגבי שיטת הרשב"א שניתן לחזור מ"דאיקני" יכול המהרי"ט להסביר כפי שהצענו בדברי הרשב"א, שכיוון שמדובר בהתחייבות להשתעבד ולא בהתחייבות גמורה על גופן, ניתן לחזור ממנה. בולטת בדברי "קצות החושן" המגמה לבאר את מושג השעבוד כסוג של קניין חלקי בחפץ, ומתוך כך הוא מתקשה לקבל את השיטות שאינן רואות בשעבוד קניין בלבד, כי אם תופעה הכוללת בתוכה גם חלק של התחייבות. "קצות החושן" עצמו נדחק לבאר את שעבוד "דאיקני" באופן אחר:

אמנם דע דהאי שעבודא "דאקנה" באמת לאו דבר תורה דמדאורייתא אין לנו לחלק בין קניין לשעבוד, אלא הא דשעבוד דאקנה מהני היינו מדברי סופרים, שלא תנעול דלת בפני לויין, וכן כתב רשב"ם להדיא שם... וכן כתב בני"ש שם (עד. מדפי אלפט)... אבל היכא דהלוה גופא לא נתחייב כלל – לא שייכא הך תקנתא, כיון דליכא ליה כלל, ולהכי היכא דמחייב עצמו לדבר שלא בא לעולם דאפילו ליה גופיה לא נשתעבד ונתחייב, כיון דהוי דבר שלא בא לעולם לא שייך "כדי שלא תנעול וכו'", כיון דליכא ליה כלל בעינא, אם כן בכדי לא יתקנו שיתחייב בדבר שלא חייב, וזה ברור ודו"ק.

הוא מבאר ששעבוד וקניין הם שווים, והסיבה ש"דאיקני" יכול לפעול היא משום תקנה שחכמים תיקנו, כאשר יש חוב וחשש נעילת דלת; אך אם אין לוה כלל, כגון שמשעבד לדבר שלא בא לעולם – לא תיקנו. "קצות החושן" לשיטתו חולק גם על המב"ט, וסובר שלא יועיל שעבוד שיחייב להקנות, משום שהשעבוד יכול להיות בעקבות חוב, אך אינו יכול ליצור קניין.

סיכום

העלינו בפתיחה ארבע אפשרויות בהבנת "דאיקני":

- א. שעבוד עדיף מקניין, כיוון שהוא רק קניין חלקי.
- ב. שעבוד עדיף מקניין, כיוון שזו התחייבות על גוף האדם.
- ג. שעבוד הוא כקניין, אך ישנה תקנת חכמים ששעבוד יועיל בדבר שלא בא לעולם.
- ד. שעבוד הוא כקניין, וניתן לעשות התחייבות להשתעבד לכשיהיה בעולם.

הרשב"ם והרמ"ה נוקטים באפשרות אחת ש"דאיקני" הוא תקנה דרבנן (אפשרות ג). הרשב"ם העלה אפשרות נוספת, שמוסברת ברמ"ה, ולפי דבריו יש יתרון לשעבוד על פני קניין, שבא לידי ביטוי בכך ששעבוד יכול לחול על דברים שקניין אינו חל עליהם. נדמה שביאור היתרון הוא מפני ששעבוד הוא קניין חלקי (אפשרות א).

בדעת הרמב"ן והרשב"א ביאר ה"מחנה אפרים" שמחלוקתם בשאלה אם ניתן לחזור מ"דאיקני" תלויה בשאלה אם "דאיקני" פועל כהתחייבות להשתעבד שאי אפשר לחזור ממנה (אפשרות ד) או כתקנה דרבנן שאפשר לחזור ממנה (אפשרות ג). לפי אפשרות זו, לדעת הרמב"ן, בזמן ההתחייבות טרם חל השעבוד.

הצענו אפשרות אחרת בהבנת המחלוקת; נראה שהרמב"ן סובר שהשעבוד אכן חל כבר בזמן ההלוואה, אף-על-פי שבפועל הוא חל רק בזמן שהנכסים נקנו ללווה, כיוון שהשעבוד מורכב משני חלקים: ההתחייבות של המשתעבד וההוצאה לפועל של המשתעבד. על כן ניתן ליצור שעבוד גם על דברים שעדיין אינם ברשותו של המשתעבד (אפשרות ב), וכן לדעתו אי אפשר לחזור מ"דאיקני". הרשב"א חולק וסובר ש"דאיקני" פועל ככל התחייבות של אדם לקנות או להשתעבד, שניתן לחזור ממנה כיוון שהיא אינה חלה על חפץ ממשי (אפשרות ד). סייענו להבנה זו מדברי הריטב"א והמאירי.

נעבור לשיטות האחרונים, לדעת המהרי"ט בהסבר שיטת הרמב"ן, לא ניתן לחזור מ"דאיקני", משום שהשעבוד כולל בתוכו התחייבות וקניין (אפשרות ב). לדעת הש"ך, מחלוקת הרמב"ן והרשב"א לגבי חזרה מ"דאיקני" תלויה בשאלת היחס שבין ההלוואה ל"דאיקני". ולדעת "קצות החושן", כיוון שניתן להתחייב ואי אפשר לחזור מההתחייבות, הרי ששיטת הרשב"א היא ש"דאיקני" יסודו בתקנת חכמים (אפשרות ג).